

Bevezetés

Az *Imágó Budapest* jelen száma nem vállalkozik a lehetetlenre, a szimbólum lekerekíthetetlenül átfogó, számtalan ponton felbukkanó fogalmának, jelenségének átfogó végiggondolására. A szimbólum nemcsak a pszichoanalízisben sokféle módon meghatározó; a 19. század második felében a pszichoanalízis születését körülvevő kultúrában és az ezt megérteni próbáló humán tudományokban is az emberi élet, az egyes ember önteremtésének enigmatikus, egyszerre megmutató és elrejtő természetének titkát, szubjektív mélységét kutatták. A 19. század utolsó évtizedei, majd a 20. század is ezzel a „mélységgel” foglalkozik, vagy úgy, hogy tagadja azt, vagy úgy, hogy újabb és újabb arcait véli megtalálni. Voltak, akik tagadták a mélység létezését, és az örök empiriában vagy éppen a nyelv tiszta strukturalitásában vélték megtalálni a megoldást. Aztán voltak, vannak eltökélten e titkot rejtő mélység felé forduló áramlatok, ilyen volt a szürrealizmus vagy éppen a szecesszió. Ebben a közegben született, ez a megfoghatatlan mélység lett a lényege a pszichoanalízisnek is.

Tanulmányaink szertefutó sokfélesége ennek a fordulatnak a szép pillanatait jelzi. Írásaink egyik köre a klasszikus pszichoanalízis szimbólum-fogalma (forrása nyilván Freud) körül gondolkodik. Wilhelm Stekel és Herbert Silberer Freud köpönyegéből bújtak ki, de máig fontos, tanulságos és a mestertől részben elforduló saját koncepciókat próbáltak kialakítani. E korszak még kifejezetten ödipális jelenségként gondolja végig a szimbólumot. Sokan a mai analitikusok közül ezernyi terápiás óra és kín(öröm) után már áttörték a szimbólum ilyen határait, és a preödipális nehezen, áttétellel és viszontáttétellel meghatározó, testi élményeket is mozgósító cselekményeiben a mélység mögötti mélységet fedezik fel.

A pszichoanalízisben már nagyon korán, az *Álomfejtés*, sőt már a *Tanulmányok a hisztériáról* időszakától (benne a kiadatlan, de nagyszerű *Tervezettel*) központi szerepet kap a szimbolizálás és a szimbólum kérdése. Sütő Bertalan Balázs tanulmánya idézi Alain Gibeault-t, aki megkísérelt egy összefoglaló definíciót adni a szimbólumra:

„Pszichoanalitikus perspektívából a szimbólum a tudattalan vágy minden indirekt és figuratív ábrázolására utal (tünetek, álmok, elszólások, parafrázisok stb.). A tudattalan szimbólumnak ez a felfogása egy általános helyettesítési viszonyon alapul, ahol az egyik elem egy másik helyébe lép; de a konvencionális jelentés fogalmaitól eltérően, amelyet a szimbólum és a szimbolizált dolog közötti

konjunkció határoz meg, a tudattalan szimbólumot a szimbólum és a szimbolizált dolog közötti diszjunkció határozza meg.”¹

A definíció a leginkább fontos és egyben kétséges, tehát tovább írandó eleme a konjunkció és diszjunkció gondolata. Talán épp erről beszél Ferenczi, aki szerint

„Pszichoanalitikai értelemben csak olyan dolgokat (képzeteket) tekinthetünk szimbólumnak, melyek a tudatban logikailag megmagyarázhatatlan és indokolhatatlan indulati súllyal szerepelnek, és amelyekről analitikusan megállapítható, hogy indulati túlsúlyukat valamely más dologgal (képzetel) való *tudattalan* azonosulásból merítik, melyet ez az indulattöbblet voltaképpen megillet, Nem minden hasonlat szimbólum tehát, hanem csak az, melynek egyik tagja el van fojtva a tudattalanba.”²

Ferenczi világosan jelzi, hogy mi is a „diszfunkciós” mozzanat (az elfojtottság) a pszichoanalízis szimbólum-koncepciójában. A szimbolizáció ebben az értelemben olyan folyamat, lelki aktivitás, mint az álommunka (ezt jelezné a számunk címében megjelenő „jelentésmunka” kifejezés). Az álommunka egy tudattalan forrású aktivitás, amely a manifeszt álmot létrehozza, azaz álomszimbólumokat teremt. A szimbólum eredmény, ami megmutat, ugyanakkor el is fed, akkor jó, ha sejthető mögötte valami többlet, titkos, de radikálisan elrejtett, meghamisító jelentés. A „szimbolizációs munka” az én tudattalan működéséből származik, abból a (korábban cenzúrának nevezett) őrhelyből, amely fenntartja a szimbólum megfejthetlenségét. A szimbolizálás, ahogy az álommunka is, retorikai aktivitásból (metaforizáció, metonimikusság, képszerűség, narrativizálás), azaz formális műveletekből áll. A szimbólum viszont már egy rejtett jelentés, olyan, mint az álom.

Freud ugyan nem írt külön könyvet vagy tanulmányt a szimbólum fogalmáról, szerepéről, de sok megjegyzéséből össze lehet állítani egy ilyen freudi szimbólum-elméletet. Egyik legközelebbi munkatársa Ernest Jones azonban megtette ezt: 1916-ban a *British Journal of Psychology*-ban³ (tehát nem valamelyik pszichoanalitikus folyóiratban) egy koherens, átfogó szimbólumelméletet írt le. Definíciója azonban alapvetően nyelvészeti; a szimbólum és szimbolizált jel és jelentés kapcsolatban áll, és itt Jones szerint az absztrakt jelentés, a nem-képi értelem a lényeg, a szimbólum maga csak egy korlátozott érvényű, időlegesen elérhető, de később fogalmivá fejlesztendő kifejezés. A pszichoanalitikus értelemben vett szimbólum (és ez egy Rank–Sachs idézet Jones szövegéből) „az elfojtott anyag végső kifejezési eszköze, amely nagyon általános használatra alkalmas, mivel különösen alkalmas a tudattalan elrejtésére és (kompromisszumos formációkkal) a tudatosság új tartalmaihoz való igazítására”.⁴ Jones megfogalmazásában: „Csak az szimbolizált, ami elfojtott.”⁵ Jones abszolút elutasító (1916-ban vagyunk) Stekel, Jung és Adler elképzeléseivel kapcsolatban, ugyanakkor meglepően lelkes és barátságos Herbert Silberer egy kortárs, de az

¹ Gibeault, A. (2005). Symbol. In: Mijolla, A. D. E. (Ed.), *International Dictionary of Psychoanalysis, Vol. 3* (1706-1708). Macmillan Reference USA.

² Ferenczi Sándor (1912). A szimbólumok ontogenezise. In: *Ferenczi Sándor összes művei 2. Ferenczi, a katalizátor, 1908–1913*. Budapest: Oriold és Társai, 2022, 446. (Idézi Sütő Bertalan Balázs e számunkban.)

³ Ernest Jones: The Theory of Symbolism. *British Journal of Psychology*, 1918, 9(2): 181-229.

⁴ I. m., 188.

⁵ I. m., 204.

analitikus körrel olykor igencsak vitatkozó kolléga szimbólum-felfogása kapcsán. Elég részletesen, olykor vitatva ismerteti is Silberer szimbólum-elméletét, különösen a materiális és funkcionális szimbolizmus kettősét, az autoszimbolizmus jelenségét, és a szimbolizáció anagogikus hatását is.

Az *Imágó Budapest* e számában – igaz, nem Joneshoz kapcsolódva – az egyik főszereplő éppen Silberer. Silberer írásaiban, életében, neveltetésében, emberi kapcsolataiban és különösen halálában a Monarchia gyermeke volt. Gyimesi Júlia *Herbert Silberer és a funkcionális szimbólumok elmélete* című tanulmánya Silberer eszméinek szellemi, történeti és főleg személyes háttéréről szól. Silberer a pszichoanalitikus szimbólumelméletnek néhány olyan a fogalmát, problémáját vetette fel, amelyek akkor is, ma is jelentősek, benne tovább gondolásra váró kérdések vannak. A funkcionális szimbólum fogalma nemcsak az elfojtotthoz, a tudattalanhoz és az álmhoz kapcsolódó elgondolás volt, hanem valamiféle hipnagóg tükör az én épp akkor történő folyamatairól. E ponton azonban be tud lépni az ember életébe valami kollektív, a személyes és szexuális tudattalanon túli hatás.

Silberer elméletéről szól Sütő Bertalan Balázs *Az önmagát szemlélő én szimbólumai Herbert Silberernél* című írása is. Bemutatja, hogy Silberer nemcsak a szimbólumok interpretációjáról gondolkodott, hanem fontos szempontokat vezetett be a szimbolizmus teremtődésének folyamatáról is. A kortárs pszichoanalitikusok a szimbólumok jelentésére koncentráltak (lásd Jones elméletei), a szimbólum ismeretelméletét próbálták megérteni. Silberert inkább a szimbólum alakulása, létrejötte, talán mondható: ontológiája érdekelte. A szimbólum álm-modellje ellenében Silberer a hipnagóg modellt, egy se nem álm, se nem ébrenlét állapotban születő szimbólum modelljét gondolta el, egy olyan létezési formát, ahol a szimbólum mintegy önmagát teremti, autoszimbolikus. Talán épp erről szólt Freudnak a dolgozatban tárgyalt „endopszicikus érzékelés” fogalma, hisz itt is a belső tükrében születő képzetről van szó.

Silberer egyik legközelebbi barátja volt Wilhelm Stekel, a korai időszakban Freud lelkes híve, a pszichoanalitikus mozgalom egyik meghatározó szereplője. Stekelről, annak szimbólum- és álmfogalmáról szól Révész Zsófia *Az álmok nyelve: Wilhelm Stekel szimbólumértelmezése* című írása. Stekelnek 1911-ben, tehát Freud *Álmfejtése* után egy évtizeddel jelenik meg legjelentősebb publikációja, *Az álmok nyelve: Az álmok szimbolikájának és értelmezésének bemutatása a betegek és egészséges lelkek viszonyában [orvosoknak és pszichológusoknak]*. Stekel saját vallomásai alapján is Freud álmelméletét követi, azonban bizonyos résztémákban másfelé tartott. Egy olyan álmfogalom születik nála, amely az álm fix, közös értelmeit, jelentéseit feltételezi. Freud számára az álm szimbolikus képessége csak az analizált szabad asszociációiból következően érzékelhető, Stekel viszont el tudott képzelni egy szimbólum-központú álmfogalmat, azaz sokkal jelentősebb arányban gondolta meghatározónak szimbólumaink elsődlegességét. Álm-értelmezése sokat örökölt a népi, ősi álmfejtési metódusokból, például Artemidoros *Oneirokritika* című könyvéből.

Ha a történeti tablóktól a jelenhez lépünk, még egy írást tehetünk e csoportba: Marilyn Charles *Szomatizáció és szimbolizáció* című tanulmányát. Jones, Stekel és

Silberer mindannyian a személy ödipális alakulásának időszakának eseményeként értelmezik a szimbólumot, amely a nyelv, a jelölő működésén keresztül realizálódik. Kortárs pszichoanalitikus kutatások azonban világossá tették, hogy már az ödipális fázis előtt is történnek olyan lelki alakulások, melyek egy sokkal személyesebb, primér nárcisztikus identitás szinten a szimbolizációhoz hasonló (Charles ezt szubszimbolikusként nevezi) folyamatot működtetnek. Ekkor azonban még nem a külvilág, hanem a saját test lesz az a felület, ahol szimbólum jellegű nyomok bevésségek megtörténnek. A korai fejlődési zavarok lehetnek a pszichoszomatikus megbetegedések hátterében, az ilyen páciensekkel folytatott terápiák tudnak visszamenni ezekhez a nagyon korai testi jelentést, egyfajta szimbolikusságot teremtő traumákhoz.

A számunkban szereplő többi tanulmány példák, eseteken keresztül ír a szimbolikusság sokféle, gyakran művészeti alkotásokban megjelenő folyamatáról. Rozgonyi Ivett *James Henry Pullen – „Earlwood Asylum zsenije” A savantszindróma különös története* című írásában egy talányos lelki állapot, talán betegség, az autizmus kapcsán hoz eseteket. A savant autisztikus, de az élet egy területén rendkívül tehetséges személy. A dolgozat esetpéldája James Henry Pullen, aki egy öt-hat éves korában átélt élmény nyomán megszállottan készített hajómodelleket. Az elmeklinikán élő férfi süketnéma volt, nem tanult meg sem írni, sem olvasni, de festményeken, rajzokon keresztül különös képi önéletrajzot szerkesztett.

Több írás vizsgálja a pszichoanalízis kulturális szerepét. Magyar háttérről szól Havasréti József *Az emlékezés: hit a múltban...* Freud hatása az Európa Iskola teoretikusaira (1945-1948) című nagyívű tanulmánya. Az Európai Iskola nevű művészcsoporthoz ma talán kevésbé ismert, ritkán emlegetett, de nagyszerű szellemi mozgalom volt a háború utáni, 1945 és 1948 közötti Magyarországon. Egyes képviselői, elsősorban Pán Imre és Mezei Árpád nem szisztematikus és pontos pszichoanalitikus alkalmazást pártoltak, de gondolataik, írásaik hátterében jól érzékelhetően ott volt a bécsi mester tanítása. Mezei Árpád szürrealizmus értelmezése átveszi a klasszikus szürrealisták pszichoanalitikus elkötelezettségét. Chirico képeinek magyarázatához például Freud *unheimlich*, kísérteties fogalmát mozgósítja. Pán Imre kéziratban maradt munkáiban a pszichoanalízis pszichoszintézisként történő újraírását kísérli meg, az analízis megbontó értelmezését egy szintézist hozó értelmezéssel váltja fel.

Tóth-Varga Violetta *A divány kultúrtörténete környezetpszichológiai perspektívában* című írása Nathan Kravis *On the Couch: A Repressed History of the Analytic Couch from Plato to Freud* című, az analitikus környezet térbeli-fizikai aspektusának kultúrtörténetével foglalkozó könyvét mutatja be, hangsúlyozva a mű környezetpszichológiai vonatkozásait.

A huszadik századelő Oroszországának világába kalauzol a francia ruszista, Catherine Géry *Oroszországban az irodalom Ezüstkora a pszichoanalízis Aranykora volna?* című írása is. Való igaz, hogy a századelő orosz szellemi nagyságai érdeklődtek a pszichoanalízis iránt, jelentős, talán kiemelkedő mennyiségű Freud-mű fordítása történt, és számos irodalmi művet inspirált a pszichoanalízis. Kérdés, hogy a

pszichoanalízis valóban hatással volt-e az orosz írók gondolat- és képzetrendszerére, valóban beleolvadt-e Freud az Ezüstkor orosz kultúrájába?

Rácz Ildikó Mária *Irodalom és pszichoanalízis: a módosult tudat belső terének megjelenítése Ivan Bunyin prózájában* című tanulmánya a Bunyin műveire jellemző tudati határmezsgyék és a módosult tudat (Silberer hipnagóg állapotának változata) belső terének megjelenítését vizsgálja. Bunyin túllép a realistáknál megszokott ábrázolásmódon, műveiben a tér az eszmei tartalommal forr egybe vagy egy adott létforma hordozójává válik, a tudat belső terének a kivetüléseként értelmezhető.

Szimbólum-témánk zárásaként visszatérünk Freud saját fantáziatárgyaihoz, kötődésének, tudattalan irányainak tárgyaihoz. Szabó Orsolya recenziója egy közelmúltbeli kiállítás katalógusáról szól (*Freud's Antiquity: Object, Idea, Desire*). A kiállítás 2023-ban a londoni Freud Museumban, Freud utolsó otthonában volt, és az idős mester ókori gyűjteményéből állt össze. Freudnak különös, igen lelkes kapcsolata volt az antikvitással, Szophoklész Oidipusz királyában találta meg saját életútjának titkait és egyben a pszichoanalízis egyik legfontosabb alapító fogalmát, az Ödipusz-komplexust. A kiállítás katalógusa önálló könyv a régészet, az antikvitás szerepéről a pszichoanalízis születésében.

Bókay Antal